

Савест

Много тога веома занимљивог и вредног изговорили су Византијски или Грчки свети Оци о веома значајној људској способности коју зовемо савест. Њихово учење заснива се на Светом Писму и свом унутарњем искуству, које је плод једног живота у сагласју са речју Божјом. Оно што је речено у Светом Писму свети Оци су поновили, тумачили, разјаснили, разрадили. Познији свети Оци понављали су оно што су рекли њихови претходници, ово потврђивали и често допуњавали.

Да би одредили појам савести они су користили изразе *синеидесис* и *синеидос*. Први од ових израза налазимо у Новом Завету. Већином ову реч налазимо у Посланицама апостола Павла. Управо у његовим Посланицама савест се разликује од умне способности с једне стране, а од срца, с друге стране. Подвлачећи разлику између савести и ума свети Павле каже: „Чистима је све чисто; а поганима и невернима ништа није чисто; него је опогањен њихов ум и савест”¹ (Титу 1:15); а када жели да нагласи разлику између савести и срца, каже: „А крајњи циљ те заповести је љубав од чиста срца и добре савести и вере нелицемерне”² (Тим. 1:5) За савест се каже да је или мирна или немирна, чиста или нечиста. Чиста је када у сваком погледу живимо како треба, а нечиста, када поступамо рђаво. Плодови чисте савести су радост: „Јер ово је наша слава: сведочанство савести наше да смо у искрености и светости Божијој, не у мудрости телесној, него по благодати Божјој живели на свету, а нарочито међу вама”³ (2. Кор. 1:12). Свети Павле такође спомиње савест у Делима Апостолским. Он говори да слушамо своју савест у односима са Богом и са ближњима”. „А за ово се и ја трудим да имам чисту савест и свагда и пред Богом и пред људима”. (Дел. ап. 24:16)⁴

¹ Тит. 1:15.

² 1 Тим. 1 : 5.

³ 2 Кор. 1 : 12.

⁴ 24 : 16.

Апостоли Јован и Петар такође су нам оставили значајна сведочанства о савести. Јован говори о књиготумачима и фарисејима да су покарани⁵ од своје савести, док Петар наглашава да је потребно имати „чисту савест према Богу”.⁶

Разликовање савести од других способности, које смо запазили код св. Павла, видимо такође и у другим делима Грчких светих Отаца. Свети Оци разликују савест од умне способности, од воље, од уобразиље итд. Они очигледно не сматрају савест за нешто што је стечено или за обичан производ друштвене средине, као што се савест схвата данас. Напротив, они сматрају да је савест нарочита способност или моћ (*динамис*) коју је Бог усадио у човекову душу.

Савест је, кажу свети Оци, морални вођа и судија, као и будитељ узвишених мисли и осећања. У својству моралног вође она делује и негативно и позитивно. Указује нам не само на оно што је зло и што треба избегавати, него нам говори шта је добро и то што треба да чинимо. Тако, Ава Доротеј, један од великих подвижника мистичара, који је крајем шестог и почетком седмог века био у пуном напону снаге, у своме спису: „*Разна наравоучења*” каже: „Када је Бог стварао човека, Он је усадио у њега нешто божанско, неку топлу и светлу мисао са искром разума, да би просветлио ум и могао да разликује добро од зла. То је савест, и она је природни закон”.⁷ Значај савести као моралног вође истиче такође Максим Исповедник, Јован Лествичник, и други. Св. Максим каже: „Не срамотите своју савест, која вам увек даје одлучан савет. Јер она вам нуди божански и ангелски савет”.⁸ Нешто слично говори нам и Јован Лествичник: „После Бога нека нам савест буде путоказ и правило у свему”.⁹

У тесној вези са деловањем савести као моралног вође стоји њено деловање као *морални судија*. Савест суди о нашим поступцима да ли су они добри или лоши. Када поступамо правилно, она ћути, а када поступамо криво, она нас оптужује. У овој својој улози судије, савест је непристрасна. Свети Оци наглашавају ову непристрасност. Тако Јован Златоусти каже: Унутар савести нема ласкаваца, нема богатства да подмити судију”.¹⁰ А Јован Лествичник тврди: Онај који је стекао страх од Господа, прекинуо је с лажима, имајући у својој савести неподмитивог судију”.¹¹

Непристрасност или објективност савести извире из спонтаности њеног деловања, из њене независности од наше воље.

Када поступамо правилно, запажено је, савест ћути, не оптужује. Света је она личност која је својим побожним животом стекла неоптужујућу, мирну савест. Али има примера када је одсуство гриже савести далеко да буде знак светости, него је то доказ

⁵ 8 : 9.

⁶ 1 Петр. 3 : 21.

⁷ Р. Г., св. 88, ст. 1652.

⁸ *Добротољубије*, св. 1, ст. 223.

⁹ *Лествице*, ст. 124.

¹⁰ *Никејски и После-Никејски Оци*, Прва серија, св. 13, Њујорк, 1889, ст. 494.

¹¹ *Op. cit.*, ст. 80.

изопачености. Јован Лествичник каже: „Посматрајмо пажљиво да ли је наша савест престала да нас оптужује, не због наше чистоте, него зато што смо огрезли у злу”.¹² Према томе, неоптужујућа савест или значи да је неко већ светац или да је велики грешник. Ава Таласије поставља ствари овако: „Само они нису оптуживани од своје савести који су или достигли врхунац врлине или су огрезли у пороку”.¹³

Плодови мирне савести у светитеља су унутарњи мир, нада, морална храброст, одсуство страха од смрти, узвишеније сазнање, духовна љубав и радост. Византинци нарочито истичу радост која долази од чисте савести. Тако Златоусти каже: „Што се тиче доброг расположења и радости, њу не може да створи ни величанство власти, ни изобиље богатства, ни раскошни пријем владарски, ни снажно тело, ни велелепност трпезе, ни гиздавост одела, нити било шта друго на дохвату човекове руке, него једино духовни успех и чиста савест. Зато је човек чисте савести, макар био обучен у рите и мучио се глађу, у бољем расположењу него они који живе као размажени мекушци”.¹⁴ Сажимајући ово византијско учење о савести Св. Никодим Светогорац каже: „Имати неоптужујућу савест је заиста задовољство над задовољствима и радост над радостима”.¹⁵

Код грозно поквареног човека ћутање савести је у ствари занемелост једне његове способности која више нема животне снаге да допре до степена обичне свести. То његово спокојство долази не само од дугогодишњег понављања рђавих поступака, него исто тако и од рационализације или заваравања своје савести лажним расуђивањем. Исихије упозорава „Ако неко обмањује своју савест измишљеним образложењем, он ће умрети најгором смрћу заборав”.¹⁶

У оваквом стању потпуног одсуства гриже савести, услед непрестаног ројења нечистих мисли и осећања у нама, глас савести све више и више слаби и постаје неразговетан, наредбе савести постепено бивају искривљене и угушене. За овакву савест се каже да је „нечиста” или „укаљана”.

Пошто нас савест прекорева за наше неправилне поступке, унутарње као и спољне, она се понекад јавља као „тужилац” (*антидикос*). „Савест каже Ава Доротеј, „назива се тужилац зато што се она увек противи нашим злим хтењима и прекорева нас због тога што нисмо чинили оно што је требало да чинимо, и због тога што смо учинили оно што није требало, и оптужује нас”.¹⁷ Мисао о савести као тужиоцу Доротеј налази у следећим Христовим речима: „Мири се са супарником својим брзо, док си на путу с њим, да те супарник не преда судији, а судија да те не преда слуги и у тамницу да те не вргну”. Мат. 5:25¹⁸ „Док си на путу” објашњава Св. Доротеј,

¹² Ibid., ст. 58.

¹³ *Добротољубије*, св. 1, ст. 330.

¹⁴ *Никејски и после-Никејски Оци*, Прва серија, св. 11, ст. 342.

¹⁵ *Приручник савета*, Беч, 1801, стр. 186.

¹⁶ *Добротољубије*, св. 1, ст. 94.

¹⁷ Р. Г., св. 88, ст. 1653.

¹⁸ Мат. 5 : 25.

Христос жели да нам каже: „док си у овоме свету”, како каже Василије Велики¹⁹.

О томе да савест не суди само о нашим делима него и о нашим душевним расположењима сведочи Макарије Велики (330—390), говорећи: „Савест оптужује оне мисли које наводе на грех... опомиње нас и управља нашим срцем”²⁰.

Деловање савести као тужиоца је веома мучан доживљај. Златоусти каже: „Онај који живи у покварености доживљава паклене муке и пре пакла, јер га мучи грижа савести”²¹. На другом месту тврди: „Ништа тако не тишти душу и не притиска је као свест о греху”²². Сличне изреке налазимо у многим Византијским списима, укључујући и химнографију Грчке Православне Цркве. У једној песми *Триода* стоји: „Зато сам био прекорен, зато сам јадник осуђен од моје савести, а од ње нема ничега страшнијег у свету”²³. У једној другој богослужбеној књизи Православне Цркве *Велики Осмогласник* налазимо следећу песму: „Дрхтим, када помислим на Твој долазак, Господе; ја сам под судом и пре Твога Суда, јер моја савест оптужује ме и пре паклених мука”²⁴.

Осећање гриже савести не треба да нас доводи у очајање, него греба само да појача нашу послушност гласу савести. „Особина ангела је да не падају у искушење” каже Јован Лествичник, а особина људи је да падају у искушење, и да се поново дижу кадгод се ово догоди”²⁵.

Поред тога што савест делује као морални вођа и судија, она је и будитељ. „Чиста савест” према запажањима Аве Таласија, „буди душу”²⁶. Неки други свети Оци описују на које све начине нас савест буди. Тако Макарије тврди да савест „буди природне мисли којим је испуњено срце”²⁷. Он поистовећује „природне мисли” са „чистим мислима”, које је Господ створио”²⁸. А Златоусти тврди да савест изазива смерност: „Савест, окрећући душу према себи, подстиче је да буде смерна”²⁹. И Лествичник помиње свето умилење (*катаниксис*) као плод живе савести³⁰. Он описује умилење као „радосну жалост” (*хармолипи*) јер је у њој радост испреплетена са жалошћу као мед у саћу”³¹. Умилење такође подстиче љубав према Богу и ближњем. Тако Никита Ститат каже: „Ништа толико не подстиче на *рачење* (*ерос*) према Богу и на љубав према човеку као смерност, умилење и чиста молитва”³².

¹⁹ *Op. cit.*, ст. 1653.

²⁰ *Духовне Беседе*, XV.

²¹ *Никејски и после-Никејски Оци*, Прва серија, св. 9, ст. 451.

²² *Ibid.*, св. 10, ст. 253.

²³ Венеција, 1876, ст. 263.

²⁴ Венеција, 1851, ст. 119.

²⁵ *Лествица*, ст. 36.

²⁶ *Добротољубије*, св. 1, ст. 330.

²⁷ *Духовне Беседе*, XV.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ Р. Г., св. 63, ст. 81.

³⁰ *Лествица*, ст. 62.

³¹ *Ibid.*, ст. 67.

³² *Добротољубије*, св. 2, ст. 196.

Укаљана савест има супротно дејство. Она успављује, умртвљује човекове духовне способности. Злаоусти упечативо истиче: „Као што се на јаком мразу сви уди укоче и обамру, исто тако душа дрхтећи на зими свога греха не може да врши ниједну од својих узвишених делатности, укочи се од мраза савести”.³³

Када смо говорили о неоптужујућој савести, рекли смо да је то последица или стања потпуне чистоте, или пак изопачености. Поставља се питање: шта се дешава са душом у овом последњем случају? Да ли је ту савест као духовна способност уништена? Одговор на ово питање је овај: савест никада не може бити уништена, него она само престаје да дејствује због тога што је непрестано ућуткивана и потискивана. Она се учлаури негде у потсвесним слојевима душе и престаје да се видиво испољава у висинама свести — ту је као мртва. У једној песми *Осмогласника* стоји: „Обнажујем непокајану душу, савест моју оптерећену преступима, срце моје оскверњено и мисли затроване — вапијем Теби, Човекољубиви, помилуј ме по милости Твојој”.³⁴ Ава Доротеј слично говори о умртвеној савести. Он сматра да је овакво стање последица грехопада. Преступ Адама и Еве у многоне је оштетио савест; овим преступом савест је била затрпана и погажена. Због тога је „био потребан писани закон, свети Пророци, па и сам долазак Спаситеља Христа, да би је откопао, да би повратио у живот закопану искру”.³⁵ Хришћански начин живота, испуњавање Христових заповести, изводи савест на видело дана, поново је доводи у свест. Међутим, ми је поново закопавамо преступајући Божије заповести. „Када нам савест говори: „Чини то”, а ми не маримо за то њено саветовање, и она нам ово поново каже, а ми то не учинимо, него и даље газимо своју савест, тада ми њу живу ставимо у гробницу, и она више није у стању да нам говори разговетно... Као лампа која се налази иза завесе, савест почиње да нам даје све нејасније знаке и све тамније... Тако више не разумемо шта нам она говори и због тога мислимо да је готово и немамо. Међутим, нема никога ко је без ње, и њу је немогуће изгубити”.³⁶ Ава Исаија запажа да „уколико не слушамо своју савест, она се повлачи и напушта нас”.³⁷

Ако изузмемо ретку појаву светитеља у коме је савест на висинама свести, код већине је савест мање или више закопана у потсвести, и ми се суочавамо са проблемом — како савест све више у више вратити у нашу свест, да бисмо могли да чујемо што разговетније њен глас, или другим речима, како да очистимо савест. Византинци дају прикладан савет, истичући потребу потпуне послушности гласу савести, непрестану унутарњу пажњу и молитву.

Што се тиче послушности гласу савести, они наглашавају потребу да слушамо савест у свим стварима, да се никада о њу не оглушимо, без обзира колико нам неке ствари изгледају безначајне. Пре-

³³ *Никејски и после-Никејски Оци*, Прва серија, св. 12, ст. 314.

³⁴ П. 78.

³⁵ Р. Г., св. 88, ст. 1653.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Добротољубије*, св. 1, ст. 18.

лазећи преко малих и безначајних ствари, каже Ава Доротеј, „ми навикнемо да занемарујемо велике ствари. Ако, на пример, почнемо да говоримо: „Па шта ако кажем то? Па шта ако поједем ту малу стварчицу? Па шта ако погледам ово? Па шта ако учиним оно? Тако се ствара лоша навика и почињемо да занемарујемо крупније ствари, и да газимо савест. На тај начин, барем што се савести тиче, излажемо се опасности да паднемо у потпуну несвесност или окамењеност”.³⁸

О послушности према савести расправљали су св. Доротеј, Симеон Нови Богослов, и још неки други. Они су указивали на троугруко стражарење (*филаки*) савести: у правцу Бога, у правцу човека и према стварима.

Стражарење савести у правцу Бога значи испуњавање свих Његових заповести, не занемарујући ниједну. Стражарење савести у правцу човека значи да избегавамо наношење неправде или да саблажњавамо друге на било који начин. Најзад, стражарење према стварима значи — не злоупотребљавати их, него их све користити онако како ваља.

За послушност гласу савести неопходна је унутарња пажња. Вежбање у овој последњој омогућава нам разумевање опомена савести и избегавање збрке, тако да се глас савести не помеша са неким мислима и осећањима која су јој туђа. Као подвижници и мистичари, свети Оци често говоре о унутарњој пажњи и понекад је доводе у везу са буђењем савести. Тако Ава Исаија каже: „Не наносимо никакву озледу нашој савести, него посматрајмо себе са страхом Божјим, све док се наша савест не ослободи и не сједини са нама”.³⁸ Сјединење о коме је овде реч значи улажење савести у нашу свест. Нешто слично тврди и Филотеј Синајит: „Пажња, вели он, може да очисти савест; а очишћена савест, као разоткривена светлост, блиставо сија, разгонећи таму”.³⁹

Молитва, посебно умна молитва или молитва срца, је најважније средство за буђење савести као и за препород целог човека. Умна молитва је она која се врши умом или умном способношћу, која, пошто се повукла из области чулних ствари и појмова у срце, усредсређује се на речи молитве и на њихово значење, непрестано их понављајући. Умна молитва је такође позната као „чиста молитва”, јер она претпоставља да су ум и срце слободни од свих маштања и штетних мисли. Марко Подвижник каже: „Чисту савест имамо кроз молитву”.⁴⁰ Док један други византијски светитељ Јован Карпатски (вероватно седми век), наглашава значај умне молитве, тврдећи да се кроз њу „наша савест лако очисти”.⁴¹ Помоћу те молитве привлачимо Божију благодат у себе и она је та која може истински да пробуди савест. Према Марку Подвижнику, „Први дар Божанске благодати је буђење савести”.⁴²

³⁸ Р. Г., св. 88, ст. 1653, 1656.

³⁹ *Добротољубије*, св. 1, 18

⁴⁰ *Ibid.*, ст. 371.

⁴¹ *Ibid.*, ст. 63.

⁴² *Ibid.*, ст. 180.

Поред горе поменутих поступака у буђењу савести, постоје и многи други од различите важности. Све што је год обухваћено под појмом онога што Грчки свети Оци називају „аскеза“ или „духовно вежбање“ доприноси овом великом циљу. Св. Григорије Палама, велики поборник Православне мистике у четрнаестом веку, истиче да је душа једна целина, иако са разним енергијама, и да све те њене енергије нису одвојене, него су међусобно повезане, тако да када се једна од њих налази у лошем стању, то одмах утиче на све остале”.⁴³ Према томе, да би неко истински успео у својим напорима да пробуди своју савест, мора истовремено да тежи очишћењу и других својих способности, целокупног унутарњег човека.

⁴³ Ibid., стр. 66.